

Nástroje právnej ochrany životného prostredia v prameňoch rímskeho práva¹

Mgr. JANA PRNOVÁ, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta,
Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva.

DOI: <https://doi.org/10.24132/ZCU.NADEJE.2022.515-529>

Kľúčové slová:

rímske právo, životné prostredie, environmentálna ochrana, environmentálna kríza, ochrana ovzdušia, ochrana vody, interdikt, *actio negatoria*

Úvod

Ochrana životného prostredia je téma, ktorá v posledných rokoch akcentuje ako stredobod záujmu nielen environmentalistov, ale vo všeobecnej rovine je často diskutovaná aj neodborníkmi. Environmentálnu krízu dnes vyvoláva najmä celosvetové znečistenie ovzdušia a vôd, odlesňovanie, nehospodárne využívanie neobnoviteľných zdrojov, vypúšťanie skleníkových plynov do atmosféry, nadmerná závislosť od fosílnych palív a s tým súvisiace globálne otepľovanie, ktoré zapríčiňuje ničivé prírodné katastrofy na všetkých kontinentoch. Ak však prejdeme od deskriptívneho pozorovania problémov životného prostredia ku kritickej analýze právnych nástrojov ich možného riešenia, je potrebné zohľadniť, že súkromné právo pre svoju antropocentrickú orientáciu² nie je vhodné na

¹ Tento príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0548/22 s názvom Kríza dôvery a jej rímsko-kánonické riešenia.

² Bližšie k problematike antropocentrického prístupu k ochrane životného prostredia pozri: MÜLLEROVÁ, H. *Právo na životní prostředí: teoretické aspekty*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2015, s. 67 a nasl.

plánovitú a sústavnú environmentálnu ochranu. Preto je dnešné právo životného prostredia systematicky regulované verejnoprávnymi normami a súkromné právo sa uplatňuje len vtedy, keď sú dotknuté subjektívne práva jednotlivcov.

Debata o tom, ako zabezpečiť optimálnu ochranu životného prostredia, sa v posledných desaťročiach³ odráža aj v historicko-právnom výskume a nabáda na overenie možnej predispozície environmentálnych obranných systémov už v staroveku. Otázka potenciálnej existencie nástrojov právnej ochrany životného prostredia v rímskom práve sa však v súčasnej právnej romanistike ukazuje ako kontroverzná. Zamora Manzano je presvedčený, že Rimania vytvorili systém právnej ochrany životného prostredia, najmä vody a lesov, pričom hovorí o rímskom *precedense* v environmentálnom práve.⁴ K výsledkom jeho výskumu je kritický Fiorentini, ktorý síce súhlasí s premisou, že Rimania si boli vedomí znečisťovania svojho okolitého prostredia a zasahovali do aspektu sanitácie, na druhej strane je však presvedčený, že určite nedosiahli dnešné povedomie o vzácnosti environmentálnych zdrojov, ani nemali ekologické svedomie, citlivé na hodnoty ako životné prostredie a príroda.⁵ Väčšina právnych romanistov, ktorí sa touto témou zaoberajú, sa zhoduje, že Rimania určite nepovažovali environmentálnu ochranu za prvoradú úlohu právneho systému, životnému prostrediu sa však dostalo zabezpečenia nepriamo, cez ochranu individuálnych súkromných záujmov.⁶ V nasledujúcom texte za zameriame na niektoré zdokumentované prípady

³ Priekopníkom vo výskume rímskoprávnej ochrany životného prostredia bol Nardi, ktorý v roku 1984 uviedol niektoré právne texty, pojednávajúce o znečisťovaní životného prostredia. Bližšie pozri: NARDI, E. *Inquinamento e diritto romano*. In: *Studi in onore di Tito Carnacini*. Milano: Giuffrè, 1984, s. 755 a nasl.

⁴ ZAMORA MANZANO, J. L. *Precedentes romanos sobre el Derecho Ambiental. La contaminación de aguas, canalización de las aguas fecales y la tala ilícita forestal*. Madrid: Edisofer, 2003.

⁵ FIORENTINI, M. *Diritto e salubritas. Precedenti di diritto ambientale a Roma? I. La contaminazione delle acque*. In: *Index*. 2006, No. 34, s. 356. Kritický postoj má aj Santucci, ktorý považuje spájanie odlišných historických okolností hľadaním podobných problémov za riskantnú „romanizáciu“ súčasného práva, resp. nežiadúce sprítomňovanie rímskeho práva a odmieta hľadanie analógie medzi modelmi súčasného environmentálneho práva v rímskych právnych skúsenostiach. Bližšie pozri: SANTUCCI G. *Alterità e identità („apparenti“, „tratatizie“, „vere“) tra diritto romano e diritti moderni*. In: GIARO T. (ed). *Roman Law and Legal Knowledge. Studies in Memory of Henryk Kupiszewski*. Varšava: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011, s. 122.

⁶ WACKE, A. *Umweltschutz im römischen Recht?* In: *Orbis Iuris Romani*. No. 7, s. 101-134; WACKE, A. *Protection of the Environment in Roman Law?* In: *A Journal of Ancient Medieval and Modern Civil Law*, 2002, Vol. 1, s. 1-24; SÁRY, P. *The legal protection of environment in ancient Rome*. In: *Journal of Agricultural and Environmental Law*. Miskolc, 2020, Vol. 15, No. 29, s. 199; FARGNOLI, I. *Ruina naturae e Diritto Romano*. In: *Teoria e storia del diritto privato*. 2015, No. 8, s. 7.

znečisťovania životného prostredia v starovekom Ríme a naznačíme tendencie environmentálnej právnej ochrany v rímskom práve.

Ruina naturae v literárnych prameňoch

Nie je možné pochybovať o tom, že antické poľnohospodárske, výrobné a priemyselné postupy a aktivity boli napriek ich pomerne primitívnej technologickej úrovni úplne schopné produkovať rozsiahly a trvalý fenomén znečisťovania životného prostredia. Nebezpečenstvo ľudského zásahu do prírody vnímal už Plínius Starší (23–79)⁷ ktorý vo svojom monumentálnom diele *História prírody* kriticky hodnotí svojich súčasníkov, poškodzujúcich prírodu, spomína otravu riek a prírodných zdrojov človekom,⁸ ďalej pôsobivo ukazuje, ako človek bez škrupúl využíva prírodné zdroje, dokonca pozoruje klimatické zmeny vplyvom ľudského zásahu.⁹ Pramene ďalej svedčia o absolútne nevyhovujúcich hygienických podmienkach miest, znečisťovaní ovzdušia zápachom z odpadu a kanalizácie, ale aj toxickými plynmi a výparmi, poškodzujúcimi ľudské zdravie. Neprijemný zápach bol problém, ktorý trápil obyvateľov Rímskej ríše najmä v mestách. Cicero (106–43 pred Kr.) opisuje scénu ako proprétor Gaius Verres prechádzal hlavným mestom provincie Sicília a pre neznesiteľný zápach mal nos prekrytý improvizovanou plynovou maskou.¹⁰ Plínius Mladší (61–103), ako

⁷ Bližšie k ekologickým aspektom Plíniovho diela pozri: MILLAR, J. Roman climate awareness in Pliny the Elder's Natural History. In: *Classical Antiquity*. Oakland: University of California Press, 2021, Vol. 40, Nr. 2, s. 249–282.

⁸ **Plin. Mai., Hist. natur. 18, 1, 3:** *Nos et sagittas tinguimus ac ferro ipsi nocentius aliquid damus, nos et flumina inficimus et rerum naturae elementa, ipsumque quo vivitur in perniciem vertimus. neque est, ut putemus ignorari ea ab animalibus; quae praepararent contra serpentium dimicationes, quae post proelium ad medendum excogitarent, indicavimus. nec ab ullo praeter hominem veneno pugnatur alieno.*

⁹ **Plin. Mai., Hist. natur. 17, 30:** *Quid quod mutantur saepe iudicata quoque et diu comperta? in Thessalia circa Larisam emisso lacu frigidior facta ea regio est, oleaeque desierunt, quae prius fuerant, item vites aduri, quod non antea, ... Aenos sensit admoto Hebro, et circa Philippos cultura siccata regio mutavit caeli habitum. at in Syracusano agro advena cultor elapidato solo perdidit fruges luto, donec regessit lapides. in Syria levem tenui sulco inprimunt vomerem, quia subest saxum exurens aestate semina.*

¹⁰ **Cic. Ver. 2, 5, 27:** *Cum autem ver esse coeperat – cuius initium iste non a Favonio neque ab aliquo astro notabat, sed cum rosam viderat, tum incipere ver arbitratur –, dabat se labori atque itineribus. In quibus eo usque se praebebat patientem atque impigrum, ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit. Nam, ut mos fuit Bithyniae regibus, lectica octaphoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus Melitensis rosa fartus. Ipse autem coronam habebat unam in capite,*

miestodržiteľ v meste Amasra na pobreží Čierneho mora, písal cisárovi Trajánovi, že toto elegantné mesto sa môže sice chváliť dlhou a nádhernou ulicou, pozdĺž ktorej vedie rieka, tá však v skutočnosti nie je vodným tokom, ale špinavou stokou. Okrem neprijemného zápachu a pohľadu zdôrazňuje najmä zdravotné nebezpečenstvo z toho prameniace. Preto žiada cisára o povolenie kanál prekryť.¹¹ Problém s ovzduším mali pochopiteľne aj v Ríme a obyvatelia si uvedomovali negatívny vplyv emisie dymu na ich zdravie. Seneca Mladší (4 pred Kr.–65 po Kr.) dokonca hovorí o kolísavej malátnosti a spomalených kognitívnych schopnostiach mozgu pod vplyvom toxických výparov a dymu z kuchýň v meste Rím.¹²

Na základe uvedených textov je zrejmé, že rímski spisovatelia vnímali vplyv znečisťovania prírody na ľudské zdravie, čistotou a hygienickú bezpečnosť okolitého prostredia a varovali pred kolapsom prírody (*spectant victores ruinam naturae*).¹³ Životné prostredie a jeho jednotlivé zložky však nechápali ako spoločné dobro, ktoré treba chrániť v prospech budúcich generácií. Rímske právo preto vo svojom krajnom individualizme nepriznávalo aktívnu legítimáciu jednotlivcovi v prípadoch, odôvodnených kolektívnym záujmom na zabránení vzniku environmentálnych škôd, na druhej strane však disponovalo širokou škálou žalôb a interdiktov, kde žalobca sledoval uplatnenie takých nárokov, ktoré mali nespochybniteľný potenciál dopadu na verejný záujem.¹⁴ V ďalšom texte

alteram in collo reticulumque ad naris sibi admovebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae.

¹¹ **Plin. Ep., 10, 98–99:** *Amastrianorum civitas, domine, et elegans et ornata habet inter praecipua opera pulcherrimam eandemque longissimam plateam; cuius a latere per spatium omne porrigitur nomine quidem flumen, re vera cloaca foedissima, ac sicut turpis immundissimo aspectu, ita pestilens odore taeterrimo. Quibus ex causis non minus salubritatis quam decoris interest eam contegi; quod fiet si permiseris curantibus nobis, ne desit quoque pecunia operi tam magno quam necessario. Rationis est, mi Secunde carissime, contegi aquam istam, quae per civitatem Amastrianorum fluit, si intacta salubritati obest. Pecunia ne huic operi desit, curaturum te secundum diligentiam tuam certum habeo.*

¹² **Sen., Ep. 104, 6:** *Ut primum gravitatem urbis excessi et illum odorem culinarium fumantium, quae motae quicquid pestiferi vaporis obferunt, cum pulvere effundunt, protinus mutatam validudinem sensi. Quantum deinde adiectum putas viribus, postquam vineas attigisti? In pasuum emissus cibum meum invasi. Repetivi ergo iam me, non permansit marcor ille corporis dubii et male cogitantis. Incipio toto animo studere.*

¹³ **Plin. Mai., Hist. natur. 33, 73:** *Hic voce, nutu evocari iubet operas pariterque ipse devolat. Mons fractus cadit ab sese longe fragore qui concipi humana mente non possit, aequae et flatu incredibili. Spectant victores ruinam naturae. Nec tamen adhuc aurum est nec sciere esse, cum foderent, tantaque ad pericula et impendia satis causae fuit sperare quod cuperent.*

¹⁴ ŠURKALA, J. Prétorské interdikt ako predbežné rozhodnutia v rímskom práve. In: *Vymožiteľnosť práva v kontexte vývoja spoločnosti – právne, historické a politologické východiská a problémy aplikačnej praxe*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2017, s. 481–486.

ukážeme, aká bola reakcia rímskeho práva na naznačenú environmentálnu agresiú, a to na príklade nástrojov právnej ochrany čistoty ovzdušia a vôd.

Tutela naturae v právnych prameňoch

Ochrana čistoty ovzdušia

Znečistenie ovzdušia je miestnym, celoeurópskym a hemisférickým problémom. Emisie znečisťujúcich látok z dopravy a skleníkových plynov, spaľovanie fosílnych palív, smog, metalurgický a petrochemický priemysel predstavujú na prvý pohľad environmentálne problémy determinované modernou dobou, pozoruhodné však je, že fenomén vypúšťania metánu do ovzdušia bol potvrdený už v staroveku.¹⁵ V časoch Rímskej ríše ľudské činnosti emitovali dostatok skleníkových plynov na to, aby mali vplyv na metánový podpis celej atmosféry. Samozrejme, historické emisie metánu boli v porovnaní s modernými úrovňami stále nízke a nemožno predpokladať, že by si Rimania tento rozmer znečisťovania ovzdušia vôbec uvedomovali. V úvode sme už naznačili, že obyvatelov Rímskej ríše trápil najmä zápach a imisie a na tieto adekvátne reagovali aj právnymi nástrojmi.¹⁶

¹⁵ Pôvodne sa predpokladalo, že produkcia skleníkových plynov začala až priemyselnou revolúciou v 19. storočí. Štúdia z r. 2012 však tento odhad vyvrátila. Drobné vzduchové bubliny, zachytené v ľadovcových jadrách z Grónska, poskytujú dokonalý obraz atmosféry pred tisíckami rokov: zistilo sa, že produkcia metánu bola vysoká už počas rozkvetu rímskej civilizácie (okolo roku 100 pred Kr.). Metán sa uvoľňoval nielen v dôsledku prirodzených javov ako lesné požiare, mokrade a sopečné erupcie ale najmä pri ľudských aktivitách, ako je cieľené vypaľovanie lesov za účelom vyčistenia pôdy pre pestovanie plodín a rozširovania osád. Rimania ďalej chovali domestikované hospodárske zvieratá (kravy, ovce a kozy), ktoré ako vedľajší produkt trávenia vylučujú metánový plyn. Približne v rovnakom čase rozšírila v Číne dynastia Chan svoje ryžové polia, na ktorých sa nachádzajú baktérie produkujúce metán. Taktiež kováči v oboch ríšach vytvárali metánový plyn, keď spaľovali drevo na výrobu kovových zbraní. Po úpadku týchto civilizácií hladina atmosférického metánu klesla. Bližšie pozri: SAPART, C., et al. Natural and anthropogenic variations in methane sources during the past two millennia. In: *Nature*. 2012, Vol. 490, No. 7418, s. 85–88.

¹⁶ Znečisťovanie ovzdušia zápachom zhrnul Classen: pri prechádzke ulicami Nerovho Ríma v 1. st. po Kr. by človek narazil na zápach odpadu hnijúceho pri ceste, prenikavú vôňu horiacej myrhy, šíriacu sa z chrámov, ťažkú vôňu jedál, ktoré varili pouliční predavači, sladkú vôňu kvitnúcich záhrad, zápach hnijúcich rýb pri stánku s rybami, ostrý zápach moču z verejnej latríny a možno aj kadidlový závan okoloidúceho sprievodu na počesť nejakého boha alebo hrdinu. Bližšie pozri: CLASSEN, C., et al. *Aroma: The cultural history of smell*. Londýn: Routledge, 1994, s. 18.

Kanalizačný pach hnijúceho organického odpadu, hygienické a zdravotné riziko s tým spojené mali eliminovať (alebo aspoň minimalizovať) dva interdiktory *de cloacis*, ktoré sa týkali odpadových stok a odtokov, jeden bol prohibičný a druhý reštitučný.¹⁷ Ulpian precizuje, že tieto interdiktory majú za účel zabezpečiť zdravie a ochranu obyvateľov, keďže z odtokov, ktoré sú zanesené nečistotami, hrozí mor ovzdušia a skaza:

D. 43, 23, 1, 2 (ULPIANUS libro 71 ad edictum): *Curavit autem praetor per haec interdicta, ut cloacae et purgentur et reficiantur, quorum utrumque et ad salubritatem civitatum et ad tutelam pertinet: nam et caelum pestilens et ruinas minantur immunditiae cloacarum, si non reficiantur.*

D. 43, 23, 1, 2 (Ulpian v 71. knihe k ediktu): *Týmito interdiktami praetor stanovuje, že odtoky sa majú čistiť a opravovať, pričom obe (činnosti) majú vplyv na zdravie a bezpečnosť obyvateľov; pretože špinavosť odtokov ohrozuje ovzdušie morom a skazou, (rovnako) aj keď stoka nie je opravená.*

Ulpian ďalej konštatovaním *et caelum pestilens et ruinas minantur* pravdepodobne poukazuje na riziko epidémií, vyplývajúce z rozkladu organických zvyškov.¹⁸ Rimania si teda jasne uvedomovali nielen nepríjemný kanalizačný zápach, ale aj potrebu zabezpečenia optimálnych hygienicko-sanitačných podmienok v meste, čo v prípade odpadových odtokov a stok predpokladalo ich pravidelnú údržbu. Aby sa kaly v stokách neusadzovali a nezapáchali, preplachovali sa vodou. Prohibičným interdiktom praetor zakázal komukolvek

¹⁷ **D. 43, 23, 1, 1 (Ulp. 71 ad ed.):** *Sub hoc titulo duo interdicta praetor subiecit, unum prohibitorium, alterum restitutorium: et primum prohibitorium.*

¹⁸ Ulpian bol počas svojho života svedkom epidémie, ktorá sa do dejín zapísala ako Antonínsky mor (165–180 po Kr.). Pravdepodobne išlo o epidémiu kiahní alebo osýpok a jej priebeh zdokumentoval lekár Galén (odtiaľ aj názov Galénov mor), ktorý za miazmu považoval škodlivé látky, uvoľňujúce sa z rozkladajúcich tiel organizmov, stojatých vôd či výkalov. Väčšina odhadov sa zhoduje na úmrtnosti okolo 10 percent (7,5 milióna ľudí), pričom v mestách a armáde dosahovala úmrtnosť až 15 percent. Niektorí historici považujú túto epidémiu za jednu z udalostí, ktorá prispela k úpadku Rímskej ríše, iní sú kritickí a odmietajú dopad epidémie v takých katastrofálnych rozmeroch. Bližšie pozri: HARPER, K. *The fate of Rome climate, disease, and the end of an empire*. Princeton. New Jersey, 2017; HALDON, J., et al. *Plagues, climate change, and the end of an empire: A response to Kyle Harper's The Fate of Rome (3): Disease, agency, and collapse*. In: *History Compass*. 2018, Vol. 16, No. 12; IVANČÍK, J. *Epidémia ako vis maior? In: Právne rozpravy on-screen*. Banská Bystrica Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum, 2020, s. 126–137.

brániť v čistení alebo oprave súkromných odtokov, a tým poskytol ochranu verejnému záujmu na čistote mestského prostredia:

D. 43, 23, 1, pr. (ULPIANUS libro 71 ad edictum): *Praetor ait: „Quo minus illi cloacam quae ex aedibus eius in tuas pertinet, qua de agitur, purgare reficere liceat, vim fieri veto...“*

D. 43, 23, 1, pr. (ULPIÁN v 71. knihe k ediktu): *Praetor hovorí: „Zakazujem, aby ste použili silu proti komukoľvek, kto má právo opravovať a čistiť stoku, ktorá je spoločná pre jeho a váš dom.“*

Zaujímavé je, že v Ulpián označuje opravu a čistenie stoky za verejný záujem (*publica utilitas*), ktorý považuje za taký silný, že má dokonca prednosť pred súkromným záujmom jednotlivca, vyplývajúcim z nedotknuteľnosti majetku. Potvrdzuje to skutočnosť, že prétor vzťahuje interdiktívnu ochranu, aj na takú osobu, ktorá získala súkromnú odpadovú stoku do držby násilím, tajne alebo titulom prekária.¹⁹

Ďalej existoval aj reštitučný interdikt, ktorý je prétorským príkazom na obnovenie pôvodnej situácie v prípade, ak bolo do stoky čokoľvek vhozené, teda akákoľvek znečistenina.²⁰ Praktické prevedenie tohto príkazu však bolo náročné, pretože kanalizácia bola nadmerne zaťažovaná tuhým odpadom: latríny a drenážne potrubia v domácnostiach sa nachádzali v blízkosti kuchyne, jedného z najväčších zdrojov odpadu, ktorý často končil v odtoku. Dokonca aj telá obeť politických vrážd v čase nepokojov boli údajne vhadzované do kanalizácie.²¹

Silné arómy, pachy a dym z pecí sú najtypickejšou formou znečistenia ovzdušia. V známom Ulpiánovom texte sa môžeme dočítať o prípade, v ktorom sa istý Cerellius Vitalis sťažoval na dym z predajne syrov (*taberna casiararia*), ktorá sa nachádzala hneď pod jeho nehnuteľnosťou:

¹⁹ **D. 43, 23, 1, 7 (Ulp. 71 ad ed.):** *Quia autem cloacarum refectio et purgatio ad publicam utilitatem spectare videtur, idcirco placuit non esse in interdicto addendum „quod non vi non clam non precario ab illo usus“, ut, etiamsi quis talem usum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloacam reficere vel purgare.*

²⁰ **D. 43, 23, 1, 15 (Ulp. 71 ad ed.):** *Deinde ait praetor: „Quod in cloaca publica factum sive ea immisum habes, quo usus eius deterior sit fiat, restituas. Item ne quid fiat immittaturve, interdicoam.“*

²¹ Ďalším problémom, ktorému čelil rímsky kanalizačný systém bolo, že hlavná kanalizačná stoka *Cloaca Maxima* sa vlievala do rieky Tiber a keď bola hladina vody vysoká a spôsobila záplavy, kanalizačný odpad odvedený do rieky bol naplavený do ulíc. Bližšie pozri: HAVLÍČEK, F. – MORCINEK, M. Waste and pollution in the ancient Roman empire. In: *Journal of Landscape Ecology*. 2016, Vol. 9, No. 3, s. 40.

D. 8, 5, 8, 5 (ULPIANUS libro 17 ad edictum): *Aristo Cerellio Vitali respondit non putare se ex taberna casaria fumum in superiora aedificia iure immitti posse, nisi ei rei servitutem talem admittit. [...] posse igitur superiorem cum inferiore agere ius illi non esse id ita facere. [...] Dicit igitur Aristo eum, qui tabernam casariam a minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere [...] Sed et interdictum uti possidetis poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit, suo uti.*

D. 8, 5, 8, 5 (ULPIÁN v 17. knihe k ediktu): *Aristo v stanovisku poskytnutom Cerelliovi Vitalisovi uvádza, že si nemyslí, že dym môže byť legálne vypúšťaný zo syrárne na nehnuteľnosti, ktoré sa nachádzajú nad ňou, pokiaľ neexistuje služobnosť, ktorá toto pripúšťa. [...] vlastník hornej nehnuteľnosti môže teda podať žalobu proti vlastníkovi nižšej tvrdiac, že tento nemal právo konať týmto spôsobom [...] Preto Aristo zastáva názor, že mužovi, ktorý si prenajal syrárňu od úradov v Minturnae, možno zabrániť vo vypúšťaní dymu vlastníkom hornej nehnuteľnosti [...] Okrem toho môže použiť interdiť uti possidentis, ak je človeku bránené v užívaní vlastnej pôdy tak, ako chce.*

Na základe rozhodnutia právnika Titia Arista nebolo dovolené prenikanie dymu do budov nad syrárňou, pokiaľ dotknutý majiteľ neudelil v prospech tovarne služobnosť. Na vlastnom pozemku by bolo dovolené vykonávať operácie len do tej miery, aby sa žiadne imisie nevypúšťali na nehnuteľnosť iného. Vlastník horného pozemku by sa tak mohol formou *actio negatoria* domáhať, aby nedochádzalo k prenikaniu imisií zo spodnej nehnuteľnosti na jeho majetok. Ulpian pridáva k prípadu ešte poznámku, že vlastník horného pozemku mohol použiť aj *interdictum uti possidetis*, ktorým mohol magistrát zakázať vypúšťanie dymu zo syrárne pod ním.

Tieto dva právne nástroje sú kľúčové z hľadiska ochrany pred priemyselnými emisiami. Na druhej strane tento prípad (podobne aj D. 39, 3, 3, pr. nižšie) ukazuje, aké obmedzené je súkromné právo, upravujúce susedské vzťahy, na dosiahnutie všestrannej ochrany životného prostredia. Wacke uvádza, že vlastník nehnuteľnosti, ktorý sa bráni na súde proti škodlivým emisiám, zároveň plní spoločenský akt vo všeobecnom záujme verejnosti, aby vzduch a voda boli čisté.²² Táto „súkromná ochrana životného prostredia“ a vymožitelnosť práva

²² WACKE, A. *Protection of Environment in the Roman Law?* s. 10.

na ochranu životného prostredia²³ však zlyháva najmä vtedy, ak oba predmetné pozemky, t. j. znečisťujúci aj znečisťovaný patria jednej osobe, alebo ak znečistenie, ktoré sa produkuje, neobmedzuje žiadneho suseda.²⁴

Ochrana čistoty vody

Znečistená voda v súčasnosti ročne zabije viac ľudí ako vojna a všetky ostatné formy násilia dohromady.²⁵ Je to dôsledkom absolútnej ignorancie ľudstva, ktoré asi 80 percent svetových odpadových vôd vypúšťa späť do životného prostredia, čím znečisťuje, pôdu, rieky, jazerá, oceány i podzemnú vodu.²⁶ Ak k tomu pripočítame ešte ropné úniky z tankerov a pozemných zdrojov, ako aj znečistenie z lodného priemyslu, môžeme hovoriť o environmentálnej kríze globálnych rozmerov. O to znepokojujúcejšej, že trend vypúšťania odpadu do prírody ľudstvo praktizuje už niekoľko tisíc rokov.

Aj starovekí Rimania pochopili, že špinavá voda uľahčuje šírenie chorôb, a preto využívali kanalizáciu ako nástroj na odvedenie tekutého odpadu z mesta. *Cloaca Maxima*, hlavná tepna rímskeho kanalizačného systému, ústila v rieke Tiber. Nečistoty, ktoré sa v kanalizácii zbierali a ďalej sa vlievali do prírody, však kontaminovali vodu v rieke, na ktorej boli mnohí obyvatelia Ríma závislí pri zavlažovaní, plávaní, kúpaní a pití, čím sa výhody podzemného odvádzania odpadu v konečnom dôsledku značne znižovali.

Kontaminácia prírodných zdrojov, najmä vody a pôdy, bola jednou z environmentálnych výziev, ktorým Rimania v staroveku čelili. V Digestách nájdeme niekoľko prípadov, ktoré súvisia s týmto druhom znečisťovania.

Čističi odevov (*fullones*) používali pri praní špinavých odevov moč, ktorý obsahuje amoniak, vďaka ktorému sa nečistota ľahšie oddeľovala od textílie.²⁷

²³ K niektorým špecifikám vymožitelnosti práva bližšie pozri: DOBROVIČ, L. Špecifické modifikácie vymožitelnosti práva v právnom inštitúte societas In: *Vymožitelnosť práva v kontexte vývoja spoločnosti – právne, historické a politologické východiská a problémy aplikačnej praxe*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2017, s. 89–96.

²⁴ WACKE, A. *Protection of Environment in the Roman Law?* s. 10.

²⁵ RITCHIE, H. – ROSEN, M.: Clean water. [online]. [cit. 2022-11-22]. Dostupné z: <https://ourworldindata.org/water-access>.

²⁶ The United Nations world water development report 2017: wastewater: the untapped resource; facts and figures [online]. [cit. 2022-11-22]. Dostupné z: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247553>.

²⁷ Moč bol cennou komoditou v rámci čistiarenskeho priemyslu. Získaval sa verejných toaliet (*latrinae*) alebo z nádob, rozmiestnených po uliciach, do ktorých mohli okoloidúci močiť. Bližšie

Okrem neprijemného zápachu sa z čistenia, škrobenia a bielenia odevov vyprodukovalo veľké množstvo odpadových vôd, pričom ak sa znečistená voda adekvátne nezachytila, prenikala do okolitého prostredia. Situáciu, kedy odpadová voda z priemyselného čistenia znečisťovala susedný pozemok, rozbral republikánsky právnik Trebatius:

D. 39, 3, 3, pr. (ULPIANUS libro 53 ad edictum): *Apud Trebatium relatum est eum, in cuius fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse et ex his aquam in fundum vicini immittere coepisse: ait ergo non teneri eum aquae pluviae arcendae actione. Si tamen aquam conrivat vel si spurcam quis immittat, posse eum impediri plerisque placuit.*

D. 39, 3, 3, pr. (ULPIÁN v 53 knihe k ediktu): *V Trebatiovi je zaznamenané, že niekto, na koho pozemku sa nachádzal prameň, si pri prameni založil čistiareň a (takto znečistenej) vode dovolil tiecť na pozemok svojho suseda. Hovorí, že nepodlieha žalobe na odrazenie dažďovej vody. Mnohí však pripúšťajú, že ak nasmeroval vodu do jedného toku alebo do nej hodil akúkoľvek nečistotu, má sa mu (v tom) zabrániť.*

Text zaznamenáva situáciu, kedy si niekto založil čistiareň na pozemku, kde sa nachádzal prameň, ktorým znečistená odpadová voda z čistiarne stekala na susedný pozemok. Podľa Trebatia sa dotknutý sused nemôže brániť žalobou na odrazenie dažďovej vody (*actio aquae pluviae arcendae*), legitimácia ku ktorej je daná len vtedy, ak niekto poškodil susedný pozemok a zapríčinil, že dažďová voda, ktorá „padá z neba“ (*aqua caelestis*) tiekla inak, ako vo svojom prirodzenom toku (napr. ak blokoval, alebo urýchlil prietok vody a pod.).²⁸ Odmietnutie uvedenej žaloby na odrazenie vody je logické: v prípade prenikania odpadovej vody z čistiarne na susedný pozemok nemá poškodený sused záujem o zastavenie prenikania vody na jeho pozemok, ale chce zabrániť znečisťovaniu vodného prameňa odpadom z čistiarne. V závere fragmentu Ulpián proklamuje, že voči takémuto znečisťovateľovi má byť vyvodená zodpovednosť, neprecizuje však akým spôsobom. Prikláňame sa k názoru Wackeho, ktorý pripúšťa použitie zapieracej *actio negatoria*. ňou môže vlastník dotknutého susedného pozemku

pozri: WILSON, A. The archeology of the Roman fullonica. In: *Journal of Roman Archeology*. 2002, No. 15, s. 22–44.

²⁸ **D. 39, 3, 1, pr. (Uljp 53 ad ed.):** *Si cui aqua pluvia damnum dabit, actione aquae pluviae arcendae avertetur aqua. Aquam pluviam dicimus, quae de caelo cadit atque imbre excrescit, sive per se haec aqua caelestis noceat, ut Tubero ait, sive cum alia mixta sit.*

žalovať vlastníka pozemku, na ktorom sa nachádza čistiareň, produkujúca odpadové vody, aby sa zdržal ďalšieho znečisťovania vodného zdroja.²⁹

Zapieracia žaloba bola pre svoju presne určenú aktívnu legítimáciu (obmedzenú len na vlastníka dotknutej nehnuteľnosti) vhodná na ochranu čistoty vody len nepriamo. Ochrana životného prostredia podľa vyššie uvedenej analýzy totiž naráža na rovnaký problém ako v prípade D. 8, 5, 8, 5: vyššie: nebola vymožitelná ak sa vlastníctvo oboch pozemkov spojilo v rukách znečisťovateľa. Navyše, ak by čistič nechal odpadovú vodu zo svojej činnosti presiaknuť do vlastnej pôdy a poškodil by spodnú vodu, rímske právo ho za takého správanie vôbec nesankcionovalo.

Ďalšie právne prostriedky na ochranu vôd možno nájsť v Digestách najmä v súvislosti s akvaduktami a prameňmi. Ochrana vôd zabezpečovali najmä interdiktty, prétorské prostriedky ochrany, ktoré mali buď prohibičný charakter a slúžili na predchádzanie znečisťovaniu akvaduktov a prameňov (*interdict de fonte* a *interdict de rivis*), alebo reštituovali predchádzajúci stav v prípade, ak ich znečistenie už nastalo (*interdict de aquae cottidiana et aestiva* a *interdict quod vi aut clam*).

Ten, kto mal právo čerpať vodu z prameňa na cudzom pozemku (*servitus aquae haustus*), alebo právo vodiť dobytok na cudzí pozemok k vode (*servitus pecoris ad aquam appellendi*), mal zároveň právo prameň vody (*fons*) aj čistiť a opravovať. Tieto práva boli chránené interdiktom *de fonte*, ktorým prétor zakázal, aby ktokoľvek bránil oprávneným v čistení prameňa ale aj jazera, studne alebo rybníka.³⁰

Podobným spôsobom prétor postupoval aj za účelom zabezpečenia čistoty vody v kanáloch, vodovodných potrubiach a vodných rezervoároch. Čistenie týchto vodných diel mohla realizovať osoba, ktorá disponovala právom odvádzať vodu (*servitus aquaeductus*). Na základe interdiktu *de rivis* prétor zakázal použitie násilia proti osobe, ktorá oprávnene čistí uvedené vodné stavby.³¹

²⁹ WACKE, A. *Protection of the Environment in Roman Law?* s. 7.

³⁰ **D. 43, 22, 1, 6 (Ulp. 70 ad ed.):** *Deinde ait praetor: „Quo minus fontem, quo de agitur, purges reficias, ut aquam coercere utique ea possis, dum ne aliter utaris, atque uti hoc anno non vi non clam non precario ab illo usus es, vim fieri veto“; D. 43, 22, 1, 10 (Ulp. 70 ad ed.): Sed et de lacu puteo piscina reficiendis purgandis interdictum competit.*

³¹ **D. 43, 21, 1, pr. (Ulp. 70 ad ed.):** *Praetor ait: „Rivos specus septa reficere purgare aquae ducendae causa quo minus liceat illi, dum ne aliter aquam ducat, quam uti priore aestate non vi non clam non precario a te duxit, vim fieri veto“.*

Interdikt *de aqua cottidiana et aestiva* bol zameraný na ochranu tých, ktorí používali vodovodné potrubie akvaduktu. Jeho uplatnenie však predpokladalo existenciu služobnosti na odvedenie vody (*servitus aquae ductus*).³² Pasívne legítimovaný bol ten, kto právu odvádzať vodu bránil. V kontexte ochrany životného prostredia je obzvlášť zaujímavé, že tento prétorský prostriedok bol rímskymi právnikmi interpretovaný oveľa všeobecnejšie:

D. 43, 20, 1, 27 (ULPIANUS libro 70 ad edictum): *Labeo putat per hoc interdictum prohiberi quem, ne quid in illo fundo faciat fodiat serat succidat putet aedificet, quare ex re ea aqua, quam ille hoc anno per fundum tuum sine vitio duxit, inquinetur vitietur corrumpatur deteriorve fiat: [...]*

D. 43, 20, 1, 27 (ULPIÁN v 70. knihe k ediktu): *Labeo si myslí, že podľa tohto interdiktu nesmie (sa) stavať čokoľvek na pozemku, cez ktorý je odvádzaná voda, ani tam kopať, ani siať, ani rúbať stromy alebo postaviť akúkoľvek stavbu, čím by mohla byť znečistená, poškodená, pokazená alebo znehodnotená voda, ktorá počas minulého roka bola odvádzaná cez tvoj pozemok.*

Podľa Labeónovej mienky je interdikt použiteľný nielen proti osobe, brániacej v odvádzaní vody, ale aj proti každému, kto svojou činnosťou hrozí znečistením, pokazením alebo iným znehodnotením vody, zjednodušene, kto ohrozuje čistotu vody v akvadukte.

Do tohto kontextu zapadá aj reštitučný interdikt *quod vi aut clam*, ktorého účelom je obnova predchádzajúceho stavu. Labeo vydal stanovisko, v ktorom sa zaoberal rozsahom tohto interdiktu v súvislosti so znečistením studne:

D. 43, 24, 11, pr. (ULPIANUS libro 71 ad edictum): *Is qui in puteum vicini aliquid effuderit, ut hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo interdicto quod vi aut clam eum teneri: portio enim agri videtur aqua viva, quemadmodum si quid operis in aqua fecisset.*

D. 43, 24, 11, pr. (ULPIÁN v 71. knihe k ediktu): *Labeo hovorí, že každý, kto niečo naleje do studne svojho suseda, aby tým pokazil vodu, bude*

³² Kto bol iba presvedčený, že má právo na vodu bol chránený provizórne, kým sa o existencii práva nerozhodne. Bližšie k služobnostiam pozri: ŠEJDL, J. Rozdělení služebností dle práva římského. In: *Právněhistorické studie*. Praha: Karolinum, 2013, č. 43, s. 5–24.

zodpovedný podľa interdiktu quod vi aut clam, pretože živá voda sa považuje za súčasť pôdy a je to ako keby vo vode skonštruoval nové dielo.

Napriek skutočnosti, že interdikť *quod vi aut clam* sa v zmysle všeobecne akceptovateľného reštriktívneho výkladu má uplatniť len ak dôjde k poškodeniu pôdy,³³ právnik uznáva jeho použitie aj v prípade znečistenia vodného zdroja v studni. Zvláštnosťou tohto interdiktu je teda široká aktívna legitímácia: o jeho vydanie môže požiadať každý, kto má na tom právny záujem. Paulus to dokazuje na príklade protiprávneho výrubu cyprusového hája,³⁴ v prípade ktorého riešil otázku, kto má nárok a interdikť *quod vi aut clam*. Podľa právnika je oprávnený nielen vlastník, ale aj požívateľ, ktorý si po výrube cyprusov nemôže viac užívať potešenie, ktoré mu stromy poskytovali. Paulovo riešenie je zaujímavé, pretože cyprus nie je plodonosný strom a jeho funkcia je najmä estetická. Aj keď úzusfruktuár netrpí žiadnym znížením svojich subjektívnych práv vyplývajúcich z požívacieho práva, môže žiadať o pretorskú ochranu, pretože je tu založený právny záujem na estetickej hodnote príjemného prostredia.³⁵ Skutočnosť, že krásu a estetiku prostredia (*amoenitas*) chráni emocionálny a nie ekonomický záujem, je zvláštnym prípadom starovekého práva.³⁶ Umožňuje to práve široký záber interdiktu *quod vi aut clam*.³⁷

³³ **D. 43, 24, 7, 5 (Ulp. 71. ad ed.):** *Notavimus supra, quod, quamvis verba interdicti late pateant, tamen ad ea sola opera pertinere interdictum placere, quaecumque fiant in solo. Eum enim, qui fructum tangit, non teneri interdicto quod vi aut clam: nullum enim opus in solo facit. At qui arbores succidit, utique tenebitur, et qui harundinem et qui salicium: terrae enim et quodammodo solo ipsi corrumpendo manus infert. Idem et in vineis succisis. Ceterum qui fructum aufert, furti debet conveniri. Itaque si quid operis in solo fiat, interdictum locum habet. In solo fieri accipimus et si quid circa arbores fiat, non si quid circa fructum arborum.*

³⁴ **D. 43.24.16.1 (Paul. 67. ad ed.):** *Si quis vi aut clam arbores non frugíferas ceciderat, veluti cupressos, domino dumtaxat competit interdictum. sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus praestetur, potest dici et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem et esse huic interdicto locum.*

³⁵ WACKE, A. *Protection of Environment in the Roman law?* s. 24.

³⁶ Bližšie k problematike pozri: PRNOVÁ, J.: *Salubritas a amoenitas* ako predmet environmentálnej ochrany v rímskom práve a dnes. Príspevok z XXII. ročníka konferencie právnych romanistov ČR a SR s názvom *Súčasný právne myslenie a rímskoprávna tradícia, ktorá sa konala 5.11.2022 v Bratislave.*

³⁷ FARGNOLI, I. *Studi sulla legittimazione attiva all'interdetto quod vi aut clam.* Miláno: Giuffrè, 1998.

Záver

Namiesto podrobného zhrnutia sa uspokojíme s nasledovným záverečnými poznámkami: ochrana životného prostredia nebola ústrednou témou rímskej politiky ani práva. Rimania však vyvinuli a rozvíjali zložitý systém súkromného práva, v rámci ktorého sa prétor a právnici mohli usilovať o nové ciele, niekedy i v kolektívnom záujme. To potom prospelo aj ochrane životného prostredia.

Za nástroje právnej ochrany životného prostredia v rímskom práve považujeme najmä interdikty, ktoré zabezpečovali ochranu vodných zdrojov a vodných diel. Nechránili síce vodu v jej prirodzenom prostredí, ale tých, ktorí čistili pramene, studne, akvadukty, kanály, odtoky a iné vodné diela a zabezpečovali tak čistotu vody a ovzdušia alebo vyhovujúce hygienické podmienky. Zapieracia žaloba bola využiteľná v prípade znečisťovania ovzdušia a prenikania nezákonných imisií, ale aj znečisťovania vodných zdrojov zo susedného pozemku.

Hoci uvedené právne inštitúty nemali za svoj primárny účel ochranu životného prostredia, nesmie to podľa nášho názoru na metodologickej úrovni vylúčiť možnosť nastolenia problému, či rímski právnici svojim vlastným spôsobom a svojimi nástrojmi niekedy identifikovali spôsoby reakcie na znečistenie životného prostredia.

Vďaka intervencii magistrátov a extenzívnej interpretácii týchto zásahov judikatúrou bolo možné prostredníctvom ochrany individuálnych záujmov jednotlivca vyvolať právne reakcie na znečisťovanie ovzdušia a vôd. Rímsky prétor riešil konkrétne a sociálne problémy a vytvoril tak nové právne prostriedky. Prostredníctvom rozšírenia právnej legitímácie zo strany právnikov (najmä v prípade *interdict quod vi aut clam*) sa potom v rímskom práve umožnilo nepriamo chrániť všeobecné (environmentálne) záujmy navyše k ochrane individuálnych záujmov.

Abstract

Instruments of legal protection of environment in the sources of Roman law

This paper is dedicated to the environmental protection according to the rules of Roman law. Combining Roman and environmental law may seem controversial, since the latter is regulated by the means of public law, and on the contrary, Roman private law is not suitable for systematic environmental protection. Hence, the protection of environment was neither a main issue of

Roman politics nor Roman law. Nevertheless, the Romans created several legal instruments that could be used to protect the collective interest in preventing the environmental damages. Regarding the above mentioned, this paper offers a view on the different sources that record the protective attitude of Romans towards the nature and environment. In addition, this paper examines the instruments of legal protection of environment in the sources of Roman law, i.e., interdicts and actions that tend to protect the purity of air and waters. The paper is intended to serve as a source of information for practitioners as well as for historians or academics dealing with Roman law, while everyone will be approaching the text differently and with different questions.